

DEI SERVI U KARTULARU SV. PETRA U SELU

Ivan Ostojić

1. Osim kartulara opatije Sv. Petra u Selu, što ju je osnovao Splitski Petar, poznate su nam još dvije isprave napisane po nalogu članova Petrove obitelji. Obe su bile sastavni djelovi registra splitskog samostana Sv. Stjepana, a sačuvane su u talijanskom prijevodu (u zagradama donosim Farlatijevu latinsku rekonstrukciju teksta).

Prvom ispravom Petrov djed i splitski prior Prestancije oko 1032. godine predaje crkvu Sv. Marije na Poljudu blizu Splita svojem sinu Crnome, da po smrti *la dia a chi debba servire in quella (alteri, qui in eadem serviat)*¹.

Tko je pak to, koji ima služiti u onoj crkvi, tumači Crni — Prestancijev sin, a Petrov otac, i on splitski prior — kada istu crkvu oko 1060. godine predaje svome sinu, a Petrovu bratu, Dobri, opatu spomenute opatije Sv. Stjepana. Crni kaže: *concedo a questo nostro figliolo et abbate la chiesa di santa Maria de Paludo, che mi fù data da mio padre et in quel modo che da esso mi fù consegnata, non in heredità de' parenti ma in possessione dei servi di dio et del prenominato cenobio di san Stefano (concedo huic filio nostro et abbati ecclesiam sancte Marie de Paludo, que data fuit mihi a patre meo, eo quidem modo quo ab ipso tradita mihi fuit, non in consanguineorum hereditatem sed in possessionem servorum dei et prenominati cenobii sancti Stephani)*².

Kako vidimo, članovi obitelji utemeljitelja opatije Sv. Petra u Selu označivali su izrazima *servi dei* i *qui in ecclesia serviunt* benediktinske monahe.

2. Navest ću i sva ostala brojna mjesta iz isprava, koje su napisane u Dalmaciji do konca XI stoljeća, a u kojima su upotrebljeni citirani ili slični izrazi.

God. 986. zatarski prior Majus daje samostanu Sv. Krševana neki posjed, *ut in ipsius sit potestate et suorum fratrum ad solatium ibidem servientium utendum* . . .³

Oko god. 995. zatarski plemići ustupaju istom samostanu svoje pravo ribarenja na Dugom Otoku ovim riječima: *offerimus tibi, beatissime Chrisogone . . . nostre hempte piscationis munus. Et si illud quis . . . ab eorum potestate, qui tibi in ipso deservierint subtrahere temptaverit, iram omnipotentis dei incurrat*⁴.

Oko god. 1020. đakon Petar ulazi u samostan Sv. Stjepana kod Splita i kaže: *nel monasterio di san Stefano . . . m'offerò di servire al Signore (in monasterio sancti Stephani . . . offero me domini servizio)*⁵.

¹ F. Rački, *Documenta historicae chroaticae periodum antiquam illustrantia, Zagrabiae 1877*, 40.

² Rački, n. dj., 61.

³ Rački, n. dj., 21.

⁴ Rački, n. dj., 25; J. Nagy, *Monumenta diplomatica I, tab. I* — Zagreb 1925.

⁵ Rački, n. dj., 36.

God. 1029. Jelenica, sestra bana Godemira, izjavljuje: poklanjam samostanu Sv. Krševana u Zadru crkvu i zemljište u Obrovcu *ad opus fratrum et dominorum meorum ibidem in Christi servicio manencium*⁶.

God. 1036. Zadrani istome samostanu ustupaju vrt, *ut famulatum dignum deo exhibeant, qui in sancti Chrisogoni cenobio militant*⁷.

God. 1056. zadarski biskup Andrija tvrdi, da slobodni samostani nisu vezani nikakvom vlašću *nisi omnipotentis dei servicio et beati Benedicti regula*⁸.

God. 1064. osniva se u Trogiru *monasterium ancillarum domini*⁹.

God. 1067. Petar, opat Sv. Krševana naziva svoje monahe *in eadem ecclesia (- in eodem cenobio) deo servientes, servos dei, fratres Christo famulantes*¹⁰.

Oko god. 1067. zadarski biskup Stjepan u nekoj sumnjivoj karti utvrđuje, da crkva Sv. Mihovila na otoku Pašmanu pripada samostanu Sv. Krševana, i njegove monahe naziva *servos dei*¹¹.

God. 1069. kralj Petar Krešimir daje slobodu samostanu *ancillarum dei* Sv. Tome u Biogradu na moru, da u njemu koludrice *possint famulari creatori, cui se sub sacre legis iugo libentissime subdidisse noscuntur*¹².

U dokumentu, što na čelu nosi istu godinu, redovnice, koje će ući u novo-osnovani samostan Sv. Benedikta u Splitu, nazvane su *deo* ili *domino serviture* i *ancillae dei*, dok je jedna njihova crkva bila *in potestate dei servorum* (tj. *fratrum* ili *monachorum*) *ad regendum commendata*¹³.

Oko god. 1078. za monahe Sv. Krševana ponovno je upotrebljen izraz *servorum dei*¹⁴.

U jednoj interpoliranoj karti stoji, da je 1083. godine kralj Zvonimir darovao samostanu Sv. Stjepana blizu Splita zemlju u Raduni, jer je htio biti darežljiv prema *servitori di Dio (erga servos dei)*¹⁵.

God. 1089. kralj Stjepan II *incitato dalle preghiere dei buoni servi di dio, anzi del nostro abbate di S. Stefano chiamato Theodoro (bonorum dei servorum, presertim nostri abbatis sancti Stephani nomine Theodori, precibus excitatus)* dariva i utvrđuje samostanu Sv. Stjepana kraljevsku zemlju u Raduni¹⁶.

God. 1095. sinoda u Zadru potvrđuje neke darovnice samostanu koludrica (*virginum deo devote famulantium*) Sv. Marije u Zadru, *ut toto mentis affectu servirent, cui se disponantes ancillulas tradiderunt*¹⁷.

God. 1096. zadarski prior Drago ustupa na otoku Vrgadi prava zadarskih priora *utilitatibus servorum dei* tj. monaha Sv. Krševana¹⁸.

⁶ Rački, n. dj., 38; Nagy, n. dj. I, tab. III.

⁷ Rački, n. dj., 43; Nagy, n. dj. I, tab. V.

⁸ Rački, n. dj., 50.

⁹ Rački, n. dj., 63.

¹⁰ Rački, n. dj., 69—70, Nagy, n. dj., I, tab. IX.

¹¹ Rački, n. dj., 71; F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije I, 248—251 — Zagreb 1914; Nagy, n. dj. I, tab. X.

¹² Rački, n. dj., 75.

¹³ Rački, n. dj., 76, 77.

¹⁴ Rački, n. dj., 123.

¹⁵ Rački, n. dj., 140.

¹⁶ Rački, n. dj., 150.

¹⁷ Rački, n. dj., 159.

¹⁸ Rački, n. dj., 175; Nagy, n. dj., I tab. XV.

Ukratko, izrazom *dei servi* i njemu sličnima (*deo servientes, in dei ili in Christi servitio manentes, deo famulatum exhibentes* ili *Christo famulantes*) na svima citiranima mjestima su označeni monasi i samo monasi, a izrazima *ancillulae, ancillae dei, deo serviturae, deo famulantes* koludrice i samo koludrice. Te izraze dali su napisati ili su napisali u raznim mjestima kraljevi i kraljevski kancelari; banovi i njihova rodbina; gradski priori, patriciji i niži građani; članovi crkvene hijerarhije: sinode, nadbiskupi i biskupi; svećenici i đakoni; opati i obični monasi. Ni jedan od navedenih izraza nije nigdje u Dalmaciji niti jedan put nitko upotrebio za svjetovne svećenike. Ta činjenica, razumije se, jednako vrijedi i onda, ako među citiranim ispravama eliminiramo sve one, za koje netko drži, da su sumnjive, falsificirane ili kasnije nastale. I onda, ako ne uzmemo u obzir, da su se falsifikatori ili pozniji sastavljači redovito trudili da upotrebe stil i fraze onoga vremena i ambijenta, u koje su htjeli prokriomčariti svoje krivotvorine.

Monasi su dobili one nazive po tome, što je sv. Benedikt u uvodu svojega pravila naglasio, da je monaška zajednica *Dominici schola servitii*¹⁹. Na tu konstataciju dodaje Besse: »*Le moine est le serviteur du Christ. Les Pères de l'Église et les écrivains du moyen âge sont pénétrés du même sentiment, lorsqu'ils emploient les termes SERVUS DEI, FAMULUS CHRISTI, pour désigner le religieux, et non le simple chrétien ou le prêtre séculier*²⁰.

Sve je to u skladu s crkvenom naukom, koju je Toma Akvinski izrazio ovako: *per ingressum religionis homo totaliter se mancipat divinis obsequiis*²¹. Monasi postaju u potpunom smislu *sluge božji*, jer ne posjeduju ništa svojega i u svemu su podvrgnuti volji božjega zamjenika (*neque aliquid habere proprium . . . nec corpora sua nec voluntates licet habere in propria voluntate*)²².

3. Osim navedenih isprava još se samo u jednoj nalazi izraz *servi dei*, ali se na nju treba posebno osvrnuti²³.

God. 1076 kralj Zvonimir potvrđuje splitskom nadbiskupu crkvu Sv. Jurja u Putalju *in presentia horum servorum dei, videlicet Stephani episcopi Jaderini, (Petri) episcopi Arbensis, Prestantii episcopi Belgradensis, Basilii episcopi Absarensis, Formini episcopi Nonensis, Johannis episcopi Traguriensis et Dabri abbatis sancti Stephani*²⁴.

Jedino na ovom mjestu uz monaškog opata nazvani su *servi dei* i biskupi. Sigurno se neki od nabrojanih biskupa, a možda i svi, bili monasi, kako znamo da su bili u XI i XII stoljeću osorski biskupi²⁵. U istočnoj crkvi biskupi su mo-

¹⁹ Regula sancti patris Benedicti, Prologus; Thomae Aquitanis Summa theologica 2—2 q. CLXXXIV, 5. c — Neki vide prvu pojavu toga imena kod najstarijih istočnih monaha terapeuta (*θεραπευτής* = sluga) (Wetzer und West's Kirchenlexikon XI, col. 1600 — Freiburg im Breisgau 1899).

²⁰ Dom Besse, *Le moine bénédictin*, Paris 1920, 23.

²¹ Summa theol. 2—2, q. CLXXXIX, 3. c.

²² Regula s. Benedicti, c. 2, 5, 33, 58.

²³ Zvonimirovu darovnicu samostanu Sv. Benedikta u Splitu (Rački, n. dj., 113) ne navodim, jer Barada u njezinu autentičnost sumnja (M. Barada »*Episcopus Chroatensis*« Croatia sacra II, 206 — Zagreb 1931), a V. Novak je niječe (Dva splitska falsifikata XII stoljeća, u Bulićevu zborniku, 547—569 — Zagreb/Split 1924).

²⁴ Rački, n. dj., 106.

²⁵ Riceputi Philippus, Acta S. Gaudentii Auxerensis episcopi II, 372 (rukopis u biblioteci Arheološkog muzeja u Splitu).

nasi sve do danas, a Dalmacija je do oko 1069. godine de facto, a i poslije toga de iure pripadala istočnom carstvu²⁶. Osim toga su, upravo u XI stoljeću, neki crkveni sabori na Zapadu bili uzakonili, da na biskupske stolice mogu biti uzdignuti samo monasi²⁷.

Ali, ako neki od biskupa i nisu bili monasi, mogli su s pravom biti prozvani *servi Dei* zato, što biskupi kao monasi *služe Bogu* u staležu kršćanske savršenosti (*in statu perfectionis*). Prema nauku Crkve u staležu kršćanske savršenosti služi (ne onaj, koji je savršen nego) onaj, koji *obligat se perpetuo cum aliqua ed ea quae sunt perfectionis*, a takvi su, opet po nauku iste Crkve, samo redovnici i biskupi, nikako ostali svjetovni svećenici bilo kojega stupnja²⁸.

4. Prije nego, što smo dotada utvrdili, primijenim na kartular opatije Sv. Petra u Selu, donosim u prijepisu njegov početak: »*In Christi nomine et eiusdem incarnationis. Anno millesimo octogesimo, indictione uero VIII. Temporibus quoque domni Laurentii uenerabilis Spalatine sedis archiepiscopi, regi Chroatorum Suinimiri, nec non Valizze prioris. Petrus ego Zerni, qui et Gumay, filius, una cum domina Anna mea coniuge, filia May Fauę divina docente clementia ac plurimorum dei servorum fulti consilio salubre causa nostrorum defunctorum immo delictorum redemptionis inniuimus consilium, quatinus de nostro proprio conquestu, more fidelium, omnipotenti deo pro posse nostro aliquam portionem offerre possemus. Quodque deo iuuante expleri diffiniuimus. Igitur in loco, qui dicitur Selle, circa ecclesiam sancti Stephani, quę ditioni domini nostri, uidelicet beatissimi Domnii subiacet, cepimus ad honorem principis apostolorum omnium Petri apostoli ecclesiam construere, quamque deo permittente studio artificum compleuimus. Denique iam peracta, conuocato presule iam memorato, ceterisque ministris ordinis diuini, V. idus mensis Octubris, eandem consecrari rogauimus, ad cuius sollempnitatem quam plurimi Spalatinorum Chroatorumque uirorum gratia remissionis seu absolutionis uenerunt. Deinde auctoritate duce divina prephatus archiepiscopus cum cęteris sibi astantibus ministris pro dotis eiusdem ecclesie nos exigere cepit. Nos uero pro uiribus et nostro posse quęcumque tamen necessaria eiusdem dei servis dictantibus erant, optulimus ibi. In primis quidem competentia offitii missarum librum missalem I, calicem argenteum cum sua patena et omni apparatu misse, librum passionum sanctorum I, antiphonarium nocturnale I.»²⁹.*

5. U uvodu kartulara, kako se ovdje vidi, dva puta dolazi pojam *dei servi*. Prvi put odmah u početku, gdje Petar Splićanin i njegova žena izjavljuju, da su odlučili podignuti zadužbinu u Selu *plurimorum dei servorum fulti consilio*. Ako i prihvatimo, da su uz monahe također biskupi koji put bili nazvani *servi dei*, ovdje sigurno nisu, jer su oni Petrovi savjetnici bili *plurimi*. Nikako s tim nazivom nisu bili obuhvaćeni ni oni, koje je Petar pozvao, da nadbiskupu poslužuju pri obredu posvete (*ministri ordinis diuini*), jer mu tom prigodom nisu

²⁶ Barada u Hrvatskoj enciklopediji IV, 469.

²⁷ Hefele (von) Carl Joseph, Conciliengeschichte IV, Freiburg im Breisgau 1879, 850.

²⁸ Thomae Aquinatis Summa theologica 2—2, q. CLXXXIV, 4—6; Lexicon für Theologie und Kirche X, Freiburg im Breisgau 1938, col. 685; Dictionnaire de Théologie catholique XII, Paris 1933, 1244—1245; XIII, 1936, 2157.

²⁹ Viktor Novak — Petar Skok, Supetarski kartular, Zagreb 1952, 213.

mogli dati savjet, da sagradi crkvu, koja je prije Petrova poziva bila *iam peracta*. A ne možemo tvrditi, da su to oni učinili prije, jer za to nemamo nigdje podloge u izvorima. Najvjerojatnije su Splitski Petra savjetovali brojni monasi iz velike i jedine splitske opatije Sv. Stjepana na Sustipanu. Ondje je opatovao Petrov brat Dobro i ondje je jamačno živio njegov rođak Grgur, kojega je kasnije postavio prvim opatom u svojoj zadužbini u Selu.

Ali, bolje i lakše ćemo shvatiti pravo značenje izraza *dei servi* u kartularu, ako ga nastavimo dalje čitati. Biskup prije posvete crkve mora se uvjeriti, da je ona dovoljno opskrbljena. Zato Lovre okružen klerom, koji je došao u Selo, da mu asistira na posveti, počeo je pitati Petra o mirazu nove crkve. Petar mu odgovara, da ju je datirao, kako je mogao prema svojim silama, ali da joj ipak pribavio sve, što su mu *božji sluge te crkve* rekli, da je potrebno (*quocumque tamen necessaria eiusdem dei servis dictantibus erant*). I počinje nabrajati čitav njezin posjed tačku po tačku. Najprije ili prije svega navodi predmete za dolično vršenje javnoga bogoslužja (*competentia affitii missarum*): misal, kalež s patenom i svu opremu za misu, pasional, antifonarij, noćturnal i psaltir.

Pod pojmom *offitium missarum* ovdje je obuhvaćena i euharistijska žrtva i časoslov. Citiram K. Chroda: *Missa »verlor in der Folge seine Grundbedeutung bis dahin, dass es zumal in der Form der Mehrzahl (Missae), Bezeichnung für den öffentlichen Gottesdienst überhaupt, für das feierliche Stundengebet und für einzeltne Theile desselben wurde. Neben den Missae matutinae und Missae vespertinae, der Matutin und Vesper, werden bei Cassian und in der Regel des hl. Benedict selbst die Lesungen des canonischen Officium Messen gennant«*.³⁰ Dakle, najprije ili prije svega bilo je nabavljeno ono, što je bilo potrebno (ili neophodno nužno) za služenje mise i za svečano obavljanje zborne psalmodije (rekao bi Chrod: *für das feierliche Stundengebet*) tj. za monaški kor³¹. Drugim riječima, u Petrovoj crkvi su postojali, ili su za tu crkvu bili određeni, nekakvi monasi koliko toliko prije 11. listopada 1080.

Ako oni *ministri ordinis divini* nisu mogli biti Petru savjetnici za podizanje zadužbine, još manje su oni mogli biti *eiusdem (sc. ecclesiae) dei servi*. Navedeni ministri bili su prolazni posjetioci crkve kao prigodni učesnici svetoga obreda (*ordinis divini*) njezine posvete, dok su ovi *dei servi* bili stalni njezini (*eiusdem*) članovi s doživotnim mjestom službe u njoj. *Servi* su, naime, pripadnici jednoga staleža, a svaki stalež redovito stavlja čovjeka u neki stalni i doživotni položaj.

6. Napokon, u zaključku iste isprave od 11. listopada 1080. godine Petar povjerava svojim sinovima crkvu i nastavlja: *cotidianum ut habeat officium elaborent non ad opus suum sed ad ecclesie et ibi servantibus illud custodiant*.

³⁰ Wetzer u. Welte, n. dj. VIII, col. 1311; Regula sancti Benedicti c. 17.

³¹ Ovdje je nabrojen samo po jedan komad dragocjenih koralnih knjiga, ali su ih supetarski monasi doskora tako umnožili, da je koncem XI st., uz brojne druge knjige, imao *duo antefenarios nocturnales et alios vernaes* i tri psaltira (Rački, n. dj., 181). — Ban Stjepan je sagradio, opskrbio i 1042. darovao opatiji Sv. Krševana u Zadru crkvu Sv. Nikole, da bude *cella*, u kojoj će živjeti monasi. I on nabraja sve što je nabavio za svoju crkvu. I tu su, između ostaloga, kaleži, misali, pasijonariji, antifonariji i psaltiri (Rački, n. dj., 46). Isto tako u inventaru knjiga opatije Sv. Benedikta u Splitu (konac XI st.) nalaze se pasionali, antifonariji i psaltiri (Rački, n. dj., 182). Takve knjige nigdje se ne spominju u neredovničkim crkvama.

A tko mogu biti *ibi servientes*, koji u onoj crkvi vrše *cotidianum officum*, ako ne monasi. Na isti način i gotovo istim riječima su monasi u samostanu Sv. Krševana u Zadru opetovano nazvani *ibidem servientes* ili *in ipso deservientes* ili *ibidem in Christi servitio manentes*³².

Nisu, možda, u Supetru držali kor i iz latinskih ritualnih knjigâ čitali ili pjevali oficij domaći poljički popi glagoljaši. Nisu, valjda, ni latinski svećenici svakoga dana i svake noći onamo dolazili za održavanje *officii missarum* iz preko petnaest kilometara udaljenoga Splita. Ni čim se ne da dokazati, da je onda (u XI stoljeću) mogao na selu biti nekakav *capitulum collegiale* povjeren svjetovnim kanonicima, dok naprotiv znamo, da su u svijetu i kod nas u nekim gradovima (npr. u Osoru) monasi držali i katedralne kaptole³³. Da je Petar bio podigao u Selu kuću nekakvom zboru svjetovnih svećenika, bio bi to besumnje negdje spomenuo, kada je detaljno naveo toliko sitnih stvari, što ih je nabavio ili sagradio u svojoj zadužbini.

U jednu riječ, nije nam dozvoljeno olako odbaciti službeno i opće prihvaćeno značenje izraza *Dei servi*, koji je »*geradezu typischer Name, in dem das Mönchesleben als Ideal der servitus Dei erscheint*«³⁴. Mislim, da ga moramo uzeti u istom smislu, u kojem su ga stalno uzimale Petrova obitelj i savremene dalmatinske isprave.

Ovo sam morao malo opširnije obrazložiti, jer je Nada Klaić nedavno napisala, da izraz *servi dei* »*ovdje ne znači monahe . . . Ovdje su servi dei očito crkvena lica uopće, koja u idućoj rečenici Petar naziva ceteri ministri ordinis divini . . . dakle crkvena lica, koja su uz nadbiskupa prisustvovala posvećenju crkve*«³⁵.

Bez obzira na ostale razloge, što sam ih naveo u mojoj radnji *Kad je osnovan samostan Sv. Petra u Selu*³⁶, držim, da sam izraz *dei servi ibi servientes* u kartularu jasno dokazuje, da se datum postanka supetarskog samostana ne smije protegnuti do devedesetih godina XI stoljeća, kako su tvrdili Barada³⁷ i Viktor Novak³⁸ protivno od svih historičara prije njih. Dosljedno, da se moraju korigirati zaključci, što su iz onoga protezanja izvedeni u hrvatskoj historiografiji.

³² Rački, n. dj., 21, 25, 38.

³³ Riceputi, n. mj.

³⁴ Wetzer u. Welte, n. dj. XI, col. 211.

³⁵ Historijski zbornik XVI, 1963, 374.

³⁶ Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 7, 143—158.

³⁷ M. Barada, Dinastično pitanje u Hrvatskoj XI stoljeća, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku L, 1932, 182—186.

³⁸ Novak-Skok, n. dj., 42, 50, 190.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XVII

1964

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Tajnik redakcije:

IVAN KAMPUŠ

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB